

Karesi’de Dinî, İdarî ve Sosyal Boyutlarıyla Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa Vakıfları

Mustafa Polat

 0000-0002-1818-0252

mustafa.polat@balikesir.
edu.tr

Doç. Dr.

Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

İslam Tarihi Anabilim Dalı

ROR : 02tv7db43

Balıkesir, Türkiye

Öz

Batı Anadolu’nun önemli merkezlerinden biri olan Karesi Sancağı’nda faaliyet gösteren Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa vakıflarına odaklanan bu makale, adı geçen kurumları dinî, idarî ve iktisadî yapıları bakımından tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın birincil kaynağını, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde muhafaza edilen ve vakıf incelemelerinde temel başvuru kaynakları arasında yer alan Hurûfât Defterleri oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışma, söz konusu vakıflara bağlı cami, mescit ve zâviye gibi yapıların personel atamaları ile işleyiş mekanizmaları üzerinden vakıf düzenini analiz etmeyi hedeflemektedir. Araştırma sürecinde Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa vakıflarına ait hurûfât kayıtları tespit edilerek transkripsiyon edilmiş, ardından diplomatik analiz yöntemi çerçevesinde tasnif edilip değerlendirilmiştir. Ayrıca elde edilen verileri desteklemek amacıyla Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde ilgili fonlar taranmış; konuya ilişkin kitap, tez ve makaleler gibi ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bu kapsamda vakıf bünyesinde görev yapan imam, hatip, müezzin, mütevellî, nâzır ve diğer dinî-idarî görevlilere ilişkin atama kayıtları ayrıntılı biçimde incelenmiş; tayin sebepleri, görevlerin devredilme usulleri, süreklilik biçimleri, aile içi intikal mekanizmaları, hisseli görev paylaşımı ve ücret yapıları temel analiz başlıkları olarak ele alınmıştır. Sahn-ı Hisar Mahallesi’nde yer alan ve inşa tarihi kesin olarak tespit edilemeyen Ahî Mehmed Mescidi’nin günümüzde Alaca Mescit olarak bilinen yapı ile örtüştüğü değerlendirilmektedir. Nitekim bu yapı, 1898 yılında meydana gelen depremde zarar görmüş, 1902 yılında ise yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca söz konusu mabedin Millî Mücadele döneminde de tarihî bir işleve sahip olduğu bilinmektedir. Vakıf bünyesinde mescit ve cami yapısına bağlı olarak imamet, hitabet, müezzinlik, kayımlık, cüzhânlık, ferrâşlık, duâgûluk, nâzırlık ve mütevellilik gibi çeşitli dinî ve hizmet görevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Cami yapısının yakınında konumlanan zâviyenin ise Ahî şeyhi Ahî Mustafa tarafından inşa ettirildiği, ancak inşa tarihinin kesin olarak bilinmediği görülmektedir. Zâviye bünyesinde zâviyedarlık, şeyhlik, dakkû’l-hınta, tabbâhlık ve nâzırlık gibi görevlerin bulunduğu; bu görevlere yapılan atamaların ise büyük ölçüde naiplerin arzı üzerine gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, incelenen vakıf yapılarında dinî ve idarî görevlerde meydana gelen değişimlerin çoğunlukla vefat, feragat ve berat yenileme gibi sebepler çerçevesinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Çalışmanın merkezinde yer alan yapılar, aynı sancakta Ahî unvanlı baniler tarafından kurulmuş iki farklı vakıf bünyesinde mescit/cami ile zâviyenin bir arada ve birbirini tamamlayan bir düzen içerisinde faaliyet göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Karesi şehir merkezinde Ahî unvanını taşıyan başka bir vakıf ve yapı topluluğunun tespit edilememesi, ayrıca Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa vakıfları üzerine müstakil bir araştırmanın bulunmaması çalışmanın literatürdeki özgün tarafını oluşturmaktadır. Konunun Hurûfât Defterleri üzerinden ele alınması, Osmanlı taşrasındaki vakıf işleyişi, bürokratik uygulamalar ve tayin usulleri bakımından literatürdeki benzer çalışmalarla örtüşen sonuçlar ortaya koymaktadır. Bununla birlikte çalışma, XVIII ve XIX. yüzyıllarda faaliyet gösteren bu iki dinî kurumun personel yapısını, görev çeşitliliğini, ücret düzenini ve kurumsal devamlılığını arşiv kayıtları üzerinden ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Sonuç olarak çalışma, Osmanlı vakıf hukukuna ve taşra bürokrasisine ait genel uygulamaların Karesi Sancağı’ndaki yansımalarını ortaya koymakta ve Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa vakıflarının görevli atamaları, ücret yapıları ve kurumların devamlılığı üzerinden vakıf işleyişinin yerel ölçekte anlaşılmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Araştırmanın temel özgünlüğü ise Ahîlik geleneğinin izlerini taşıyan bu mescit/cami ve zâviye yapılarının, yerel dinî ve toplumsal hayat içerisindeki konumunun Hurûfât kayıtları ışığında ilk defa bir bütünlük içerisinde ele alınmasına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

İslam Tarihi, Karesi, Vakıf, Alaca Mescit, Ahî Mustafa Zâviyesi, Hurûfât Defteri.

Atıf Bilgisi

Polat, Mustafa. “Karesi’de Dinî, İdarî ve Sosyal Boyutlarıyla Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa Vakıfları”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 12/1 (Haziran 2026), 433-463. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2026.12.1.16>

Geliş Tarihi	07.02.2026
Kabul Tarihi	22.05.2026
Yayın Tarihi	30.06.2026
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Makale Bilgisi	Bu makale, 30-31 Ekim 2025 tarihlerinde gerçekleştirilen 2. Uluslararası Ahilik Anlayışı ile Hayata Dokunuş Sempozyumu’nda sunulan “Karesi’deki Ahi Mehmed ve Ahi Mustafa Vakıflarının İdari ve Sosyal Yapısı” adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Yapay Zekâ Kullanımı	Makalenin yazım aşamasında dilbilgisi ve anlatım düzeltmeleri için yapay zekâ destekli bir metin düzenleme aracı kullanılmıştır.
	Yapay Zeka kullanımına ilişkin tüm sorumluluk yazarlara aittir.

The Religious, Administrative, and Social Dimensions of the Ahî Mehmed and Ahî Mustafa Foundations in Karesi

Mustafa Polat

 0000-0002-1818-0252

mustafa.polat@balikesir
.edu.tr

Assoc. Prof. Dr.

Balıkesir University, Faculty of
Theology, Department of Islamic
History
ROR 02tv7db43

Balıkesir, Turkey

Abstract

This article examines the waqfs of Ahi Mehmed and Ahi Mustafa operating in the Karesi Sanjak, a significant administrative and socio-economic center of Western Anatolia during the Ottoman period. The study aims to analyze these institutions in terms of their religious, administrative and economic structures, emphasizing personnel organization, appointment mechanisms and institutional continuity. The primary source base consists of the Hurûfât Registers in the Archives of the General Directorate of Foundations, a core archival corpus for Ottoman waqf administration. These registers provide detailed records of personnel appointments and institutional functioning within waqf establishments. Additionally, relevant materials from the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye were consulted to complement the primary dataset. Secondary literature, including monographs, theses, and scholarly articles, was also utilized to contextualize the findings. Methodologically, the study relies on archival transcription and diplomatic analysis. The hurûfât records related to the waqfs of Ahi Mehmed and Ahi Mustafa were identified, transcribed into modern Turkish, and systematically classified. This approach allows a detailed reconstruction of administrative practices and personnel structures within the selected waqfs. The analysis focuses on appointment records of key religious and administrative personnel, including imams, preachers (hatip), muezzins, trustees (mütevelli), overseers (nâzır) and other service officials. The study investigates appointment reasons, succession mechanisms, continuity patterns, intra-family transfer practices, shared offices and wage structures, collectively revealing the operational logic of waqf administration in the Karesi region. The Ahi Mehmed Masjid, located in Sahn-ı Hisar neighborhood and of uncertain construction date, is identified with the present-day Alaca Mescit. This structure was damaged during the 1898 earthquake and rebuilt in 1902. It also maintained historical significance during the Turkish War of Independence, indicating its continued socio-cultural relevance across historical periods. The waqf institutions included various religious and service-related positions such as imamate, preaching, muezzinship, custodianship, Qur'an recitation (cüzhanlık), cleaning (ferrâşlık), prayer recitation (duâgûluk), oversight, and trusteeship. Another key institution examined is the zaviya associated with Ahi Mustafa, an Ahi sheikh, whose construction date remains uncertain but

likely dates back to the late fourteenth century or earlier based on documentary evidence. The zaviya included positions like zâviyedarlık, sheikhdöm, grain processing supervision (dakkü'l-hınta), kitchen service (tabbâhlık) and oversight (nâzırlık). Appointments to these positions were often made upon the recommendation of local deputies (naib), reflecting the role of provincial administrative intermediaries in waqf governance. The findings indicate that personnel changes within both waqfs were primarily caused by death, resignation, and renewal of official decrees (berat). In this framework, the foundations were not merely religious structures for devotional services, but rather institutional entities maintaining continuity through specific administrative regulations, established appointment procedures, and systematic revenue distribution. The structures at the center of this study are noteworthy for demonstrating the coexistence and functional complementarity of a masjid/mosque and a zâwiya (Sufi lodge) within two separate foundations established by founders bearing the title of Ahî in the same sanjak. The absence of any other foundation or architectural complex bearing the Ahî title within the urban center of Karesi, together with the lack of independent scholarly study on these foundations, constitutes the primary contribution of this study to local historiography. Analyzing the subject through the Hurûfât Defterleri naturally yields findings consistent with existing literature on Ottoman provincial vakıf administration, bureaucratic practices, and appointment procedures. Nevertheless, this study distinguishes itself by offering a detailed micro-level reconstruction—based on archival evidence—of the personnel structure, occupational diversity, stipend system, and institutional continuity of these two religious establishments during the eighteenth and nineteenth centuries. Consequently, the study demonstrates the local manifestations of general Ottoman waqf law and provincial bureaucratic practices within the Sanjak of Karesi. It aims to contribute to a micro-historical understanding of provincial vakıf operations through an examination of personnel appointments, wage structures, and institutional continuity in the Ahî Mehmed and Ahî Mustafa foundations. The main originality of this research lies in its comprehensive and first-time integrated analysis of these masjid/mosque and zâwiya structures—bearing traces of the Ahî tradition—within local religious and social life, based on the Hurûfât records.

Keywords

History of Islam, Karesi, Waqf, Alaca Masjid, Ahî Mustafa Zawiya, Hurufat Registers

Citation

Polat, Mustafa. "Karesi'de Dinî, İdarî ve Sosyal Boyutlarıyla Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa Vakıfları". *The Journal of Near East University Islamic Research Center* 12/1 (June 2026), 433-463. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2026.12.1.16>

Date of Submission	07.02.2026
Date of Acceptance	22.05.2026
Date of Publication	30.06.2026
Peer-Review	Double anonymized - Two External

Ethical Statement	Ethics Committee Permission is not required for this research. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Article Information	This article is a revised and expanded version of the paper titled “The Administrative and Social Structure of the Ahi Mehmed and Ahi Mustafa Foundations in Karesi,” which was presented at the 2nd International Symposium on the Ahi Ethos and Its Impact on Life, held on October 30–31, 2025.
Author Contribution Levels	In articles with more than one author, the responsible author should be indicated. In addition, each author’s contribution to the article should be written in this section. It should be stated which author is involved in which stage of the article. In single-author studies, this section is not required to be completed.
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.
Use of Artificial Intelligence	During the writing stage of the article, an AI-assisted text editing tool was utilized for grammar and expression corrections. All responsibility for the use of artificial intelligence lies with the authors.

Giriş

Vakıf, bir mülkün menfaatini kamuya tahsis ederek, malvarlığını Allah’ın mülkü hükmünde saymak ve onu her türlü mülk edinme ve tasarruftan ebediyen menetmektir.¹ Vakıf tanımlarının müşterek noktası, kişinin mal varlığını insanların yararına müesseseler teşkil etmek üzere ayırmasıdır. Nitekim vakıf, bir malı Allah’ın rızası için kamuya sunmak üzere tahsis etmektir.² Vakfiyeler incelendiğinde, Allah yolunda infakla alakalı ayet ve hadislerin yer aldığı, bu motivasyonla teşebbüste bulunduğu anlaşılmaktadır³ Kur’ân-ı Kerîm’de birçok ayette mal ve imkânları insanların hizmetine sunmayı teşvik eden ve hayır işlerine dair nasihatler yer almaktadır. Örneğin, “Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.”⁴ buyurulmuştur. Ayrıca, Hz. Peygamber’in “sadaka-i câriye” olarak bilinen hadisi de müminlere mallarını vakfetmeleri hususunda örneklik teşkil etmiş ve vakfiyelerde yer almıştır.⁵ Vakıfların başlıca hizmetleri dinî-kültürel, eğitim, sağlık, altyapı ve bayındırlık, sosyal güvenlik ve dayanışma ile hayır hizmetleri olarak gruplandırılabilir.⁶ Toplumsal yararı ve kamuya ait niteliğinden ötürü İslam hukukçuları vakıf kurmayı ve kişisel malların kamu hizmetine destek olacak şekilde tahsis edilmesini sürekli teşvik etmişlerdir. Bu teşvik vakıf müessesesinin temel dayanağını oluşturan Kur’ân-ı Kerim ve hadisler gibi İslam dininin iki ana kaynağından ilham alınarak yapılmıştır.⁷

Şahıs, vakıf tesis ederek malını kendi mülkiyetinden çıkarır. Bu muamele, mahkeme huzurunda ve şahitler önünde tescil edilerek deftere kaydedilir.⁸ Vakfiyede, vakfın adı, mevzuu, gelirleri, malların tafsilatlı listesi, işleyişi ve nasıl idare edileceği belirtilir.⁹

¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1969), 284.

² Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 280; Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 232.

³ Osman G. Özgüdenli, “Vakfiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/466.

⁴ *Kur’an Yolu Meâlî*, haz. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), Âl-i İmrân 3/92.

⁵ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’u’s-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Vasiyye”, 14.

⁶ Ufuk Gülsoy vd., *Bir Medeniyetin İzdüşümü* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 237-245.

⁷ Şakir Berki, “Vakfın Mahiyeti”, *Vakıflar Dergisi* 8 (1969), 1-7.

⁸ İbrahim Sarıçam - Seyfettin Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 287.

⁹ Halil Cin - Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2011), 472.

Lüzumlu şartları haiz olduğu görüldüğünde kadı tarafından tasdik olunarak mahkeme defterine kaydedilirdi.¹⁰ Hukukî ve iktisadî açıdan ehemmiyet arz eden vakıf müessesesinin, İslâm medeniyetinin içtimaî gelişiminde mühim bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.¹¹ Osmanlı toplumsal yapısında geniş bir tatbik sahası bulan vakıf kurumu, Karesi sancağı özelinde de yoğun bir uygulama alanı bulmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşiv kayıtlarında Balıkesir'e ait 1.326 vakıf kaydının tespit edilmiş olması bu kurumların, hayatın her safhasında geniş bir nüfuz dairesine sahip olduğunu somut bir şekilde ortaya koymaktadır.¹²

Bu çalışmada Karesi'de¹³ bulunan Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa Vakıfları incelenmiştir. Vakıflar, fertlerin içtimaî menfaat gözeterek sahip olduklarını vakfetmeleri neticesinde

¹⁰ Hamdi Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 3.

¹¹ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi* II (1942), 25.

¹² Konuya dair birkaç örnek çalışma için bk. Kamil Su, *XVII ve XVIIIinci Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı* (Balıkesir: Resimli Ay Matbaası, 1937), 27; Kemal Özer, *Tarihte Balıkesir* (Balıkesir: Türk Dili Matbaası, 1957), 27-30; Ali Himmet Berki, “İslam’da Vakıf, Zağanos Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi* 4 (1958), 19-37; Nahide Şimşir, “XVIII. Yüzyılda Zağanos Paşa’nın Balıkesir’deki Vakıfları Hakkında Notlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 164 (2006), 139-146; Selim Hilmi Özkan, “Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Kayıtlarına Göre Balıkesir Vakıf Envanteri”, *Karesi’den Balıkesir’e (şehrin siyasi ve sosyoekonomik tarihinden kesitler)* (Ankara: Nobel Yayınları, 2021), 53-66; Mustafa Polat, “Balıkesir’in ilk sivil kütüphânesi: Seyyid Mehmed Efendi Vakfı ve Kütüphâne-i Atîk”, *Geçmişten günümüze vakıf kültürü ve Balıkesir hafızası*, ed. M. Özkan vd. (Bursa: Emin Yayınları, 2025), 97-130; Murat Mustafa Öntuğ, “Balıkesir Balım Sultan Zaviyesi ve Vakıfları”, *Geçmişten Günümüze Vakıf Kültürü ve Balıkesir Hafızası*, ed. Mehmet Özkan vd. (Bursa: Emin Yayınları, 2025); Mehmet Murat Öntuğ, “Balıkesir’de Bostan Çavuş Mektebi ve Dâru’l-Hadisî, Hacı Hüseyin Dâru’l-Kurrâsî ile Vakıfları”, *Cumhuriyet’in 100. Yılında Balıkesir’in Kültürel Birikimi, Vakıflar ve Tarihi Yapılar*, ed. M. Bayyığıt vd. (Konya: Palet Yayınları, 2023), 9-28; Mehmet Murat Öntuğ, “Osmanlı Dönemi Balıkesir Şehrinin Su Kaynakları ve Su Yapıları: Kuyular, Maslaklar, Şadırvanlar ve Çeşmeler”, *Prof. Dr. Bayram Ürekli’ye Armağan Kitabı* (Konya: Palet Yayınları, 2023), 441-456.

¹³ 13. yüzyıl sonları ile 14. yüzyıl başlarında kurulan Karesi Beyliği, genişleyerek Mysia bölgesine, Balıkesir ve havalisine hâkim olmuştur. Karesi Beyliği’nin Osmanlı Devleti’ne ilhakı Orhan Gazi devrinde vuku bulmuştur. 14. yüzyılın ilk yarısından 19. yüzyılın ilk yarısına kadar sancak statüsünü muhafaza eden Karesi, 1841 yılında Hüdâvendigâr vilâyetine bağlanmıştır. 1845’te Manisa’ya, kısa müddet sonra yeniden Hüdâvendigâr vilâyetine dâhil edilmiştir. 1880 yılında Balıkesir’e Biga’nın da ilavesiyle Karesi vilâyeti teşkil olunmuş, 1888’de vilâyet statüsü lağvedilerek tekrar Hüdâvendigâr vilâyetine bağlanmıştır. İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), *Karesi Vilayeti Tarihçesi* (İstanbul: Hüsn-i Tabiat Matbaası, 1922), 119-121. 1909 yılında müstakil mutasarrıflık, 1923’te vilâyet olmuştur. 1926’da ise Balıkesir Vilâyeti adını almıştır. Osmanlı idarî taksimatında Karesi sancağı, büyük ölçüde bugünkü Balıkesir vilâyeti coğrafyasına tekabül etmiştir. 16. yüzyıl sonlarından itibaren sancak; Balıkesir, Bigadiç, Sındırgı, Baş Gelenbe, Kemer-i Edremit, Ayazment, Edremit, Kozak, İvrindi, Manyas ve Fırt kazalarını ihtiva etmekteydi.

oluşan ve iktisadî, dinî, sosyal ve kültürel hayatın merkezinde yer alan müesseselerdir. Bu müesseselerin tetkiki, şehir tarihinin anlaşılması bakımından elzemdir. Literatürde arşiv belgeleri ışığında adı geçen kurumların işleyişini etraflıca ele alan çalışmaların mevcut olmayışı, bu makalenin kaleme alınma gerekçesini teşkil etmiştir. Ahî Mehmed Mescidi/Camii ve Ahî Mustafa Zâviyesi vakıf kayıtları esas alınarak, vakfın idaresi, görevli dağılımı ile idarî ve iktisadî yapısı tahlil edilmiştir. Araştırma, adı geçen kurumlar özelinde 14. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan dönemde vakıf-insan-mekân münasebetini belgeler üzerinden takip eder. Bu kurumlar arasındaki tarihî ve kurumsal bağ arşiv kayıtlarıyla ortaya konmakta, bir zâviye ile mescidin kadro ve gelir yapısı üzerinden nasıl iç içe işlediği gösterilmektedir.

Çalışmada, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’ndeki hurûfât kayıtları diplomatik ve muhteva tahlili yöntemleriyle incelenmiştir. Öncelikle belgelerin tespiti, günümüz alfabesine aktarılması, tasnifi, tarih sırasına konulması ve yorumlanması safhaları takip edilmiştir. Çalışmada Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’ndeki kayıtlar esas alınmış, bilhassa hurûfât defterleri üzerinden ilgili veriler incelenmiştir. Araştırma dâhilinde vakıf bünyesindeki cami ve tekkenin görevli tayinleri incelenerek vakıf sisteminin içtimaî ve iktisadî hayattaki rolü tayin edilmeye çalışılmıştır. Tetkik edilen müesseselerde görevli imam, hatip, müezzin, salâ müezzini, cüzhân, duâgû, şeyh, kayyım, ferrâş, tabbâh, dakkû’l-hınta, nâzır ve müteveli gibi görevliler üzerinden kurumun yapısı ele alınmıştır. Arşiv belgeleri ışığında görevlilerin tayin süreçleri, aile içi intikaller ve hisseli vakıf uygulamaları kronolojik olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın temel kaynağını teşkil eden Hurûfât Defterleri, vakıf araştırmaları için mühim bir başvuru malzemesidir. Defterler, vakıfların teşkilatlanması ve işleyişine dair nicel olduğu kadar nitel bilgiler de ihtiva etmektedir. Toplam iki yüz on bir defterden müteşekkil bu koleksiyonun yüz yetmiş üçünde fihrist mevcuttur.¹⁴ Kayıtlar, vakıf görevlilerinin tayin, azil, nakil ve vefat süreçlerine mütealliktir.¹⁵ Defterler, vakıf tarihinin yanı sıra Osmanlı taşra teşkilatının anlaşılması için de veri sunmaktadır. Aynı zamanda mahalle, köy ve mezra isimlerinin tespitine de imkân tanımaktadır.¹⁶ Hurûfât defterleri merkez alınarak hazırlanmış pek çok kitap, makale ve lisansüstü tez neşredilmiştir.¹⁷

Mücteba İlgürel, “Balıkesir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/13.

¹⁴ Mevlüt Çam vd., *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2020), 6.

¹⁵ Yasemin Beyazıt, “Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, *History Studies International Journal of History* 5/1 (2013), 39.

¹⁶ Enver Çakar, “Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu”, *Vakıflar Dergisi* 49 (2018), 22.

¹⁷ Örnek olarak bk. Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Görev ve Görevliler* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1990); Mustafa Polat, *Osmanlı Dönemi İnegöl Vakıfları* (Konya: Palet Yayınları, 2023); Sevim, XVI. Asırda Karasi Sancağı (*Tahrir Defterlerine Göre*); Beyazıt, “Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”; Halit Çal, “1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli

Ancak ele alınan kurumların tarihi ve işleyişine ilişkin literatürün mahdut olduğu görülmektedir. Sevim, Ünlüyol ve Öntuğ'un¹⁸ lisansüstü akademik çalışmaları, müessese hakkında sınırlı bilgiler sunmaktadır.

1. Ahî Mehmed Mescidi / Camii

Ahî Mehmed Camii, ilk kayıtlarda mescit olarak geçmektedir. Zaman içinde cemaatinin artması ve bulunduğu mevkiinin merkezî bir konum kazanması sebebiyle camiye dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Mabet, Sahn-ı Hisar Mahallesi'nde yer almakla birlikte kaynaklarda mahalle adı kimi zaman yalnızca "Hisar", kimi zaman "Hass-ı Hisar Mahallesi" veya "Hisar içinde bulunan Ahî Muhammed Mescidi" şeklinde kaydedilmiştir. Belgelerde çoğunlukla "Ahî Mehmed tarafından inşa olunan mescit" ifadesi kullanılmakta, sonradan minber konularak camiye tahvil edildiği belirtilmektedir. Nitekim kayıtlarda Hisar Mahallesi'nde Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa tarafından inşa ettirilen cami olarak anılmaktadır.

Ahî Mehmed Mescidi'nin inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, yapının 19. yüzyıldan önce inşa edildiği yönünde akademik görüşler mevcuttur. Sezai Sevim, *XVI. Asırda Karasi Sancağı* adlı doktora çalışmasında, mescidin bu tarihten önce yaptırılmış olduğunu belirtmektedir.¹⁹ Bu değerlendirme, Balıkesir'deki ahîlik geleneğinin erken dönemdeki varlığı ile uyumludur. Aynur Öznural da 18. yüzyıl Balıkesir'ini ele alan çalışmasında Ahî Mehmed Mescidi'nin Osmanlıların bölgedeki ilk hâkimiyet yıllarına uzandığını ifade etmektedir.²⁰ Bu tespit, söz konusu mescidin erken Osmanlı şehirleşmesi ve vakıf sisteminde öncü bir rol oynadığına işaret olarak değerlendirilebilir.

Ahî Mehmed Efendi'nin bu mescidi yaptırırken, Balıkesir şehir merkezinde yedi dükkân ile bağlık vakfettiği arşiv belgelerinde kayıtlıdır.²¹ Bu kayıtlar, mescit

Hurûfât Defterine Göre Yunanistan'daki Türk Mimarisi", *Erdem* dergi isimleri italik olmalı 58 (2011); Alkan, "Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği"; Mehmet Nuri Tunç - Faruk Söylemez, "18. Yüzyılda Behisni'de Camiler ve Cami Görevlileri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/14 (2017), 60-87; Ertan Gökmen, "Osmanlı Devleti'nde Din Görevlilerinin Göreve Atanma ve Görevden Alınması (Manisa-Demirci Örneği (1690-1830))", *Diyanet İlmi Dergi* 42/4 (2006), 109-120; Çetin, *Hurufat Defterlerindeki Kayıtlara Göre Ankara İl Merkezindeki Dini Mimari Yapılar*; Arvas, *Hurûfât Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)*; Çakar, "Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu"; Eser, *Hurûfât Defterlerine Göre Ermenek*; Reisoğlu, *1067 Numaralı Hurufat Defterine Göre Amîd ve Çevresindeki Vakıflar (1703-1722)*; Oğur, *Karaman Eyaleti Konya Merkez Kazası Hurufat Defterlerine Göre Konya ve Civarının İdari ve Sosyal Durumu (1692-1835)*.

¹⁸ Sevim, *XVI. Asırda Karasi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*; Ünlüyol, *Şer'iyye sicillerine göre XVIII. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir (1700-1730)*; Öntuğ, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*.

¹⁹ Sevim, *XVI. Asırda Karasi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, 279-280.

²⁰ Ünlüyol, *Şer'iyye sicillerine göre XVIII. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir (1700-1730)*, 193.

²¹ Ahmet Özkılınç vd., *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hüdâvendigâr, Biga,*

hizmetlerinin vakıf gelirleriyle sürdürüldüğünü ve ibadet hizmetlerinin bu sistem üzerinden tesis edildiğini göstermektedir.

Arşiv belgeleri, günümüzde Alaca Mescit²² olarak bilinen yapının, Ahî Mehmed’in inşa ettirdiği ve 18. yüzyıl vakıf kayıtlarında zikredilen mescit ile aynı olduğunu ortaya koymaktadır. Giridizade Mehmet Paşa bin Süleyman Ağa vakfiyesinde, vakfedilen bir dükkânın tarifinde şu ifade yer almaktadır:

... Çarşıda Sasa Çeşmesi kurbunda bir taraftan Memişoğlu kahvesi, bir taraftan Kürdoğlu Hacı Osman Ağa dükkânı ve bir tarafı yol ile mahdud, arsası ashâb-ı hayrattan Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa’nın bina eyledikleri Alaca Mescit nâmı ile meşhur mescit evkafına senede yedi kuruş mukataalı... dükkân...²³

Bu kayıt, adı geçen mescidin aynı vakfın eseri olduğunu teyit eder mahiyettedir. Keza, Ahî Mehmed evkafına ait Alaca Mescid’de cüzhânlık vazifesini iki akçe yevmiye ile ifa eden Muhammed’in vefatı üzerine, yerine oğlu Molla Hüseyin’in Şevval 1152/1740 miladi yılı Ocak ayında tayinine dair kayıt da aynı vakfın devamlılığını teyit etmektedir.²⁴

1898’de meydana gelen Büyük Balıkesir Depremi’nde hasar gören Alaca Mescit, dönemin Karesi Sancağı Mutasarrıfı Ömer Âli Bey’in öncülüğünde ve halkın katkılarıyla 1902 yılında yeniden inşa edilmiştir. Yapının inşasına bizzat riyaset eden ve masraflarına iştirak eden Ömer Âli Bey, deprem sonrasında şehirde birçok cami, medrese ve mektebin de yeniden yapımını organize etmiştir. Yeniden inşanın tarihi mihrap üzerindeki kitabede 1320/1902 olarak kayıtlıdır.²⁵

Alaca Mescit, Millî Mücadele döneminde üstlendiği tarihî rol ile şehrin hafızasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi’nin 7. Maddesini gerekçe göstererek Osmanlı topraklarını işgale başlamaları üzerine ülke genelinde yerel direniş hareketleri ortaya çıktı ve Redd-i İlhak Cemiyetleri kurulmaya başlandı. Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919’da İzmir’i işgali, Anadolu’da büyük bir tepki ve infial yarattı. İşgalin ertesi günü Balıkesir’de Alaca Mescid’de bir araya gelen halk Yunan işgalini tanımama kararı

Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke, Alâiye Livâları: Dizin ve Tıpkıbasım (Ankara: T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), 256.

²² Günümüzde mabet, resmi olarak “Alaca Mescit Camii” olarak isimlendirilmektedir.

²³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter, No. 581/2.

²⁴ VGMA, Hurûfât Defterleri [VGMA.HD.], No. 1079/2/71/14.

²⁵ Ömer Âli Bey, *Ömer Âli Bey’in Balıkesir’e Ait El Yazması Hatıratı ve Şiirleri*, 17-18; Mustafa Polat, “Karesi Mutasarrıfı Ömer Âli Bey’in Şehir Mimarisine Katkıları ve Hamidiye Kütüphanesi”, *Cumhuriyetin 100. Yılında Balıkesir’in Kültürel Birikimi: Büyük Şahsiyetler ve Eserleri* (Konya: Palet Yayınları, 2023). Cami girişindeki kitabede hicri olduğu belirtilmeden veya yanına miladisi eklenmeden sadece “1320” yazılması konu hakkında bilgisi olmayan kişilerde yanlış tarih algısına yol açabilir. Yanına miladi karşılığını eklemek veya yalnızca miladi tarihi yazmak bu yanlış anlaşılmanın önüne geçecektir.

aldı. Aynı toplantıda kırk kişilik bir heyet seçilerek Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyeti resmen kuruldu.²⁶

Günümüzde üç tarafı binalarla çevrili olan mescit, küçük bir avluya sahiptir. Dıştan 12.17 x 11.70 m, içten ise 10.97 x 10.50 m ölçülerinde, enine dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Yapı, harim, kadınlar mahfili, son cemaat revakı ve minareden oluşan geleneksel birimleri bünyesinde barındırmaktadır.²⁷

1.1. Görevliler

Vakıf bünyesinde imâmet, müezzinlik, hatiplik, kayıymlık, cüzhânlık, ferrâşlık gibi dinî hizmetlerin yanı sıra, cüzhân-duâgû-nâzırlık gibi birleştirilmiş vazifelerle mütevellilik gibi idarî görevler de icra edilmiştir.

1.1.1. İmâmet

Klasik dönem Osmanlı mahallesinde mescit ve camiler, ibadet mekânları olmanın yanı sıra toplumsal merkez işlevi görmekteydi. Mahalle cemaatinin tamamına yakını özellikle akşam ve yatsı namazlarında bu mekânlarda bir araya gelirdi. İmam, mahallenin doğal temsilcisi ve ahlakî otoritesi konumundaydı. Bu nedenle mahkemede şahitlik yapması, tanıklığının istenmesi ve sözlerine güvenilmesi yaygın bir uygulamaydı. Mahalle sakinleri, Osmanlı hukuk sistemi gereği kefalet usulüyle birbirlerine karşı sorumluydular.²⁸ Mahallede meydana gelen ve faili belirlenemeyen suçlardan doğan maddi zarar, kolektif olarak mahalle halkı tarafından karşılanırdı. Aynı şekilde, mahallenin itibarını korumak ve ahlakî dokuyu muhafaza etmek amacıyla genel ahlaka aykırı davranışlarda bulunan veya komşulara rahatsızlık veren kişiler ahali tarafından mahalle dışına çıkarılabilirdi.²⁹ Osmanlı toplumunda imamlık makamının babadan oğula intikali yaygın görülen bir uygulamaydı. Bununla birlikte imtihanlar da tayin sürecinde belirleyici olabilmekteydi. Devlet sisteminde askerî sınıftan sayılan imamlar, görevlerinin karşılığında ilgili caminin vakfından tahsis edilen ücreti almaktaydılar. İmam atamaları genellikle vakfın mütevellisi tarafından gerçekleştirilir ve adaylarda dinî ilimlere vukûfiyet, iffet ve istikamet gibi nitelikler aranırdı.³⁰ Taşrada bu atamalar bulunulan yerin kadısı veya naibinin merkeze yaptığı arz üzerine gerçekleştirilirdi.³¹

²⁶ İlgürel, “Balıkesir Kongreleri”, 5/15.

²⁷ Halil Sözlü, *Balıkesir’de Türk İslâm Dönemi Eserleri* (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2021), 86.

²⁸ Tahsin Özcan, “Osmanlı Mahallesi: Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 1/1 (Mayıs 2001), 136-140.

²⁹ Özer Ergenç, “Osmanlı şehrindeki ‘mahalle’nin işlev ve nitelikleri üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları* 04/04 (1984), 73-75.

³⁰ Kemal Beydilli, “İmam”, *TDV Diyânet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2000), 22/181-183.

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,

Ahî Mehmed Mescidi’ne dair arşiv kayıtları, 17. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl ilk çeyreğine kadar imamlık vazifesinde bir devamlılık olduğunu göstermektedir. Bu kayıtlarda zamanla birden fazla imamın görev yaptığı veya hisse usulüyle müşterek imâmet uygulandığı anlaşılmaktadır. Görev değişimleri umumiyetle feragat ve vefat sebebiyle gerçekleşmiş, ayrıca imamlık ücretlerinin muhtelif dönemlerde farklılık arz ettiği müşahede edilmiştir.

Kayıtlarda imamlığa dair en erken kayıt Şaban 1105/Nisan 1694 tarihli dir. Bu kayıтта, İmam Muhammed’in görevinden ayrılması üzerine oğlu Hüseyin’in Naib Süleyman’ın arzıyla bu göreve atandığı belirtilmektedir.³² Ardından, mescitte ücretsiz olarak imamlık yapan Hacı Mustafa ve Hacı Hasan adlı iki kardeş müştereken vazife ifa etmiştir. Hacı Hasan’ın vefatı üzerine bu görev, Rebiülevvel 1124/Ekim 1703’te Naib Derviş Ali’nin arzıyla ölenin oğlu Mustafa’ya, amcası Hacı Mustafa ile birlikte verilmiştir³³. Bu kayıt, imâmet görevinin bazen ortaklıkla icra edildiğini ve “müşterek görev” uygulamasının bir örneğini teşkil etmektedir. Takip eden yıl Safer 1116/Haziran 1704’te, Kayacı Mustafa’nın yerine İbrahim imamlığa tayin edilmiştir.³⁴ Akabinde Şaban 1122/Ekim 1710’da, Mustafa b. Şeyh Mehmed’in feragati üzerine görev, Naib Ahmed’in arzıyla Hüseyin b. Hacı Mehmed’e tevcih edilmiştir.³⁵

Yaklaşık yarım asır sonra minber ilave edilen mescit, camiye tahvil edilmiş böylece önemli bir kurumsal dönüşüm sağlanmıştır. Bu dönüşümün ardından, öğle ve ikinci vakitlerinde ücretsiz olarak görev yapan Hafız Ali Halife’ye Muharrem 1172/Eylül 1758’de yeniden imamlık tevcih edildiği kaydedilmiştir.³⁶

Müteakip yıllarda, Rebiülevvel 1190/Nisan 1776’da Hacı Ali’ye berat verilmesi³⁷ ve Receb 1194/Temmuz 1780’de İbrahim’in vefatı üzerine yerine Ali b. Hacı Ahmed’in tayini³⁸, cami statüsü kazanan müessesenin imamlık vazifesinin artık düzenli beratlar ile sürdürüldüğünü göstermektedir. Ahmed’in vefatı üzerine yerine oğulları Hasan ve İsmail’e 2 Ocak 1810’da müştereken berat verilmiştir.³⁹ Kısa bir müddet sonra, 12 Aralık 1810’da, öğle ve ikinci vakitlerinde günlük iki akçe ile vazife yapan Hafız Ali’nin vefatı üzerine yerine oğlu el-Hac Halil’in tayin edilmesi⁴⁰ aynı dönemde birden fazla imamın

1988), 185.

³² VGMA, VGMA.HD., No. 1136/49/28.

³³ VGMA, VGMA.HD., No. 1136/48/11.

³⁴ VGMA, VGMA.HD., No. 1136/48/28.

³⁵ VGMA, VGMA.HD., No. 1133/68/19.

³⁶ VGMA, VGMA.HD., No. 1097/16/27.

³⁷ VGMA, VGMA.HD., No. 1158/40/28.

³⁸ VGMA, VGMA.HD., No. 1077/44/11.

³⁹ VGMA, VGMA.HD., No. 541/16/2.

⁴⁰ VGMA, VGMA.HD., No. 541/16/22.

bulunduğuna işaret etmektedir. Zira yarım hisse imâmeti ifa eden Hasan-İsmail kardeşlerle birlikte, ücretli bir imam olan Hafız Ali aynı tarihlerde görev yapmaktadır. Bu kayıtlar iki farklı imamlik vazifesinin eşzamanlı yürütüldüğünü açıkça göstermektedir.

Hacı Halil'in çocuksuz vefatı üzerine görev, Anadolu kazaskerinin ilâmı doğrultusunda Aralık 1818'de Hafız Mustafa b. Mehmed'e tevcih edilmiştir.⁴¹ Ardından 13 Ağustos 1825'te, Hasan ve İsmail kardeşlerden İsmail'in vefatı üzerine onun ¼ hisse imâmet görevi Mustafa b. Hasan'a verilmiştir.⁴² Nihayet, Mustafa b. Hasan'ın vefatıyla boşalan ¼ hisseye 26 Haziran 1827'de Seyyid Hafız Mustafa b. Hüseyin tayin edilmiştir.⁴³

Ahî Mehmed Mescidi'nde 1105-1242/1694-1827 yılları arasındaki imamlik kayıtları incelendiğinde bu vazifenin büyük ölçüde aile içinde intikal ettiği görülmektedir. Feragat ve vefat bu sürecin tabii unsurları olarak öne çıkmaktadır. 18. yüzyıl ortasında mescidin camiye tahvili kurumsal bir dönüşüm teşkil etmiştir. 19. yüzyıl başlarında müşterek imâmet uygulaması görülmüş, aynı camide birden fazla imamın eşzamanlı vazife yapması olağan hale gelmiştir. Ücret farklılıkları, muhtemelen görev süreleri ve statüleriyle bağlantılıdır. Kayıtlarda, bazı imamların "ücretsiz", bazılarının ise "günlük bir veya iki akçe" yevmiye ile hizmet ettiği müşahede edilmektedir.

1.1. 2. Müezzin

Osmanlı mahalle teşkilatında dinî hizmetlerin yerine getirilmesinde müezzinler, imama yardımcı olarak önemli bir role sahipti. Görevli oldukları mescit veya caminin vakıflarından ücret alırlardı. Atama süreci genellikle vakfın mütevellisinin teklifi ve ardından şeyhülislâmın onayı ile gerçekleşirdi. Kırsal kesimde ise atama, kadının ilâmı ve mütevellinin arzıyla yapılırdı. Müezzinlik için dinî bilginin yanı sıra doğal olarak ses ve musiki bilgisi de aranan niteliklerdendi. Ancak taşrada görevin vefat veya feragat gibi nedenlerle aile içinde intikali, bu niteliklere her zaman titizlikle uyulmadığını göstermektedir.⁴⁴

Ahî Mehmed Mescidi'ne dair kayıtlar müezzinlik görevinin umumiyetle aile içinde devam ettirildiğini, bazı dönemlerde müşterek görev usulünün tatbik edildiğini ve müezzinlerin çoğunun günlük iki akçe yevmiye ile hizmet verdiğini ortaya koymaktadır. Ocak 1594 tarihli bir kayıta, mescidin mütevellisi Alaaddin Halife'nin şer'î meclise başvurarak mescidin minaresi olmadığından ezan sesinin işitilmediğini belirttiği ve minare yapmak için izin talep ettiği, bu talebin kabul edildiği görülmektedir.⁴⁵

⁴¹ VGMA, VGMA.HD., No. 540/49/2.

⁴² VGMA, VGMA.HD., No. 542/34/21.

⁴³ VGMA, VGMA.HD., No. 542/35.

⁴⁴ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Müezzin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/492-493.

⁴⁵ T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Meşihat Defterleri*

Mescitte müezzinlik vazifesini ifa eden ilk isim Mehmed olarak kaydedilmiştir. Mehmed’in vefatı üzerine görev Receb 1136/Mart 1724’te oğlu Hasan Halife’ye Naib Mehmed’in arzıyla tevcih edilmiştir.⁴⁶ Müteakip yıllarda, Zilkade 1160/Kasım 1747’de, aynı ücretle müezzinlik yapan Hasan’ın vefatı üzerine bu görevin oğlu Ahmed’e beratla verildiği görülmektedir.⁴⁷

Günlük iki akçe yevmiye ile vazife yapan Ahmed b. Hasan’ın çocuksuz vefatı üzerine yerine Hasan Ali Halife’nin tayini 1175/1761 yılında uygun görülmüştür.⁴⁸ Hasan Ali Halife’nin Mayıs 1770’te feragat etmesi üzerine görev Ali b. Hacı Ahmed’e Naib Seyyid Abdullah’ın arzıyla tevcih edilmiştir.⁴⁹ Bu kişiye ait beratın Cemaziyelahir 1191/Temmuz 1777’de yenilenmesi⁵⁰ Ali b. Hacı Ahmed’in uzun müddet bu vazifede kaldığını göstermektedir.

Diğer bir müezzinlik için günlük iki akçe yevmiye ile görev yapan Muhammed’in vefatı üzerine yerine Abdurrahman’ın tayini Safer 1153/Mayıs 1740’ta Naib es-Seyyid Yunus’un arzıyla tasvip olunmuştur.⁵¹ Kısa bir müddet sonra, Abdurrahman’ın da vefatı üzerine bu vazife Cemaziyevvel 1153/Ağustos 1740’ta el-Hac Mustafa Halife’ye tevcih edilmiştir.⁵² Ekim 1749’da Hacı Mustafa’nın vefatı üzerine yerine oğlu Süleyman’a Naib Ahmed’in arzıyla berat verilmiştir.⁵³ Aynı dönemde, mescidin diğer müezzini Süleyman b. Hacı Mustafa’nın beratı Receb 1197/Temmuz 1783’te yenilenmiştir.⁵⁴ Bu kayıt, Ali b. Hacı Ahmed ile Süleyman’ın aynı dönemde farklı hisse veya vakıf kaynaklarına dayalı olarak görev yapmış olabileceklerine işaret etmektedir.

Süleyman’ın uzun süre hizmet ettikten sonra feragati üzerine (1747-1792) görev 4 Safer 1207/21 Eylül 1792 tarihinde Ali b. Hacı Ahmed’e tevdi edilmiştir.⁵⁵ Dolayısıyla Ali b. Hacı Ahmed 1183/1770’lerden itibaren sürdürdüğü vazifesine ek olarak bu yeni tayinle müezzinliği tamamen uhdesine almıştır. Bu durum, müezzinlik görevinin uzun süreli ve ailevî bir karakter kazandığını göstermektedir.

[MŞH.ŞSC.d.], No. 692, 44b.

⁴⁶ VGMA, VGMA.HD., No. 1137/110.

⁴⁷ VGMA, VGMA.HD., No. 1079/1/68.

⁴⁸ VGMA, VGMA.HD., No. 1076/29.

⁴⁹ VGMA, VGMA.HD., No. 1082/9.

⁵⁰ VGMA, VGMA.HD., No. 1158/40.

⁵¹ VGMA, VGMA.HD., No. 1079/2/71.

⁵² VGMA, VGMA.HD., No. 1079/2/72.

⁵³ VGMA, VGMA.HD., No. 1079/1/68.

⁵⁴ VGMA, VGMA.HD., No. 1158/41.

⁵⁵ VGMA, VGMA.HD., No. 537/41.

Ali b. Hacı Ahmed'in vefatından sonra (1183-1224/1770-1810 arası hizmet), görev 3 Ocak 1810'da oğulları İsmail ve Hasan'a müştereken tevcih edilmiştir.⁵⁶ Aynı yılın sonunda, 28 Aralık 1810'da, bu tayin yenilenmiş ve müezzinlik vazifesinin Seyyid İsmail ve Seyyid Hasan bin Ali tarafından müştereken yürütüleceği teyit edilmiştir.⁵⁷ Nihayet, 13 Ağustos 1825'te, es-Seyyid İsmail'in vefatı üzerine onun hissesine Hasan b. Abdullah'ın tayini Naib Seyyid el-Hac Mehmed Memiş'in arzı üzerine gerçekleştirilmiştir.⁵⁸

18. ve 19. yüzyıl kayıtlarına göre Ahî Mehmed Mescidi'ndeki müezzinlik görevi şu hususiyetleri taşımaktadır: Müezzinlik umumiyetle babadan oğula veya kardeşler arasında intikal etmiştir. Bu durum dinî hizmette süreklilik sağlamıştır. Görevlerin intikaline bakıldığında, aynı anda iki müezzinin vazife yaptığı anlaşılmaktadır. Görevler büyük ölçüde günlük iki akçe yevmiye ile ücretlendirilmiştir.

1.1. 3. Cuma Müezzini

Ahî Mehmed Mescidi'nin 18. yüzyıl ortasında mescitten camiye tahvil süreciyle birlikte Ahî Mehmed Camii'nde "salâ yahut Cuma müezzinliği" adı altında yeni bir vazife ihdas edilmiştir. Bu görev iktisadî olarak Rabia Hâtun Vakfı tarafından desteklenmiştir. Vakfın İbrahim Bey Çarşısı'ndaki dükkân gelirinden temin edilen günlük iki akçe bu hizmetin malî devamlılığını temin etmiştir.

Caminin teşekkül evresinde salâ müezzinliği görevi dikkat çekici bir şekilde imamlıkla birleştirilmiştir. Zilhicce 1171/ Eylül 1758 tarihinde mescide minber eklenerek camiye dönüştürülmesi üzerine, salâ müezzinliği ile birlikte öğle ve ikindi vakitlerinde ücretsiz olarak imamlık yapan Hâfız Ali Halife'ye Naib es-Seyyid Hüseyin Efendi'nin arzıyla yeniden görev tevcih edilmiştir.⁵⁹

Mehmed Paşa'nın teşebbüsüyle minber için izin alınmış, böylece caminin cuma namazı kıldırılmaya salâhiyetli bir mabede dönüşmesi temin edilmiştir. Bu süreçte İbrahim Bey Çarşısı'nda Rabia Hâtun'un vakfettiği bir dükkânın gelirinin "salât-ı cuma müezzinine" tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu vakıf gelirinden günlük iki akçe ile Ali b. Hacı Ahmed Halife'ye 1 Muharrem 1176/23 Temmuz 1762 tarihinde Naib Mustafa'nın arzıyla cuma müezzinliği vazifesi tevcih edilmiştir.⁶⁰ Bu sayede, Rabia Hâtun Vakfı vasıtasıyla caminin düzenli bir vakıf kaynağına istinat eden dinî bir hizmet ihdas olunmuştur.

⁵⁶ VGMA, VGMA.HD., No. 541/16.

⁵⁷ VGMA, VGMA.HD., No. 541/16.

⁵⁸ VGMA, VGMA.HD., No. 542/34.

⁵⁹ VGMA, VGMA.HD., No. 1097/16.

⁶⁰ VGMA, VGMA.HD., No. 1076/29.

Ali b. Ahmed’in görevine dair berat Cemaziyelahir 1192/Temmuz 1778’de yenilenmiştir.⁶¹ Takriben on sene sonra, 22 Cemaziyevvel 1202/29 Şubat 1788’de, Ali b. Hacı Ahmed vazifesinden kendi rızasıyla feragat etmiş yerine oğlu Seyyid İsmail’e berat verilmiştir.⁶² Bu intikal, Ahî Mehmed Camii’ndeki diğer hizmetlerde olduğu üzere aile içi devir geleneğinin burada da cari olduğunu teyit etmektedir.

13 Ağustos 1825 tarihinde Seyyid İsmail b. Ali’nin çocuksuz vefatı üzerine (1788-1825 arası hizmet), bu göreve Mustafa b. Hasan tayin olunmuştur. Atama Naib Seyyid el-Hâc Mehmed Memiş’in arzı ile icra edilmiştir.⁶³ Ancak kısa bir müddet sonra, 26 Haziran 1827’de, Mustafa b. Hasan’ın da çocuksuz vefatı üzerine vazife Seyyid Mustafa b. Hâfız Mustafa’ya Naib Seyyid Mehmed Said’in arzıyla tevcih edilmiştir.⁶⁴

1.1. 4. Hitâbet

Ahî Mehmed Camii’nde hatiplik görevi 18. yüzyıl ortasında camiye tahvil süreciyle birlikte ihdas edilen en mühim dinî hizmetlerden birini teşkil etmektedir. Minberin ikamesi, mimari bir dönüşüm yanında aynı zamanda caminin “cuma namazı kılınan” resmî bir ibadet mekânı haline gelişini de sembolize etmiştir. Hurûfât defterlerindeki kayıtlar hatipliğin teşekkül sürecini, vazifelendirmelerin tertibini ve bu hizmetin takriben yarım asırlık devamlılığını açık şekilde ortaya koymaktadır.

Ahî Mehmed Mescidi’ne minber konulmak istenmesi bu yapının mescit kimliğinden cami statüsüne geçişinin başlangıcı olmuştur. Nitekim Zilkade 1167/Eylül 1754’te, el-Hac Mehmed tarafından minber yerleştirilmesi için izin alınmış ve akabinde hitabet görevi hasbî olarak Mehmed’e Naib İsmail’in arzıyla tevcih edilmiştir.⁶⁵ Bu kayıt hatipliğin ilk defa ihdas edildiği tarihi göstermektedir. Minber koyan kişinin ismine izafetle bazı kayıtlarda mabet, “Hacı Mehmed Camii” olarak da anılmaya başlanmıştır.

Daha önce kendisine tevcih olunan Mehmed’in vazifeden çekilmesi üzerine 1167/1754’te hitabet görevi Seyyid Hüseyin b. Mehmed’e tevcih edilmiştir.⁶⁶ Receb 1168/Mayıs 1755’te Seyyid Hüseyin b. Mehmed’in beratı yenilenmiştir.⁶⁷ Seyyid Hüseyin’in Cemazeyilevvel 1171/Şubat 1758’de beratının tekrar tecdit edilmesi⁶⁸ onun uzun müddet bu hizmeti ifa ettiğini göstermektedir. Bu dönemde hatipliğin ücretsiz olarak yerine

⁶¹ VGMA, VGMA.HD., No. 1158/40.

⁶² VGMA, VGMA.HD., No. 1074/33.

⁶³ VGMA, VGMA.HD., No. 542/34.

⁶⁴ VGMA, VGMA.HD., No. 542/35.

⁶⁵ VGMA, VGMA.HD., No. 1079/1/69.

⁶⁶ VGMA, VGMA.HD., No. 1079/1/69.

⁶⁷ VGMA, VGMA.HD., No. 1097/14.

⁶⁸ VGMA, VGMA.HD., No. 1097/16.

getirildiği hususu kayıtlarda özellikle vurgulanmıştır. Bu durum, hatipliğin “uhrevî bir hizmet” anlayışıyla sürdürüldüğüne işaret etmektedir.

Takriben yarım asırlık bir süre boyunca caminin hatipliğini yürüten es-Seyyid Hüseyin b. Mehmed vazifesinden kendi rızasıyla feragat etmiştir. Onun feragati üzerine 10 Nisan 1810 tarihinde hitabet görevi Hâfız Mustafa'ya tevcih edilmiştir.⁶⁹

Netice itibarıyla, minberin ikamesiyle birlikte hatiplik kadrosunun ihdası mescidin “mescit” statüsünden çıkarak cuma ibadetinin icra edildiği bir cami hüviyetine kavuşmasını temin etmiştir. İlk dönem hatiplerinin görevlerini ücretsiz olarak ifa etmeleri, hitabetin vakıf gelirinden istifade etmeksizin yalnızca bir dinî mesuliyet şuuruyla yürütüldüğünü göstermektedir.

1.1. 5. Cüzhân

Cüzhân, Osmanlı vakıf sisteminde şart-ı vâkıf gereğince ve genellikle namazlardan önce olmak üzere belirli vakitlerde Kur'ân-ı Kerim'den bir cüz okuma görevini üstlenen cami personelidir.⁷⁰ Bu görevli grubu kelimenin çoğul formuyla “eczâhân” olarak da anılmaktaydı.⁷¹

Ahî Mehmed Mescidi'ne dair hurûfât defteri kayıtları 18. yüzyıl başlarından 19. yüzyılın ilk yıllarına kadar uzanan bir cüzhânlık geleneğini ortaya koymaktadır. Cüzhânlar, vakıf şartları gereği Kur'ân-ı Kerîm'in muayyen cüzlerini muntazaman okuyarak cami ve mescidin ruhanî atmosferini canlı tutan görevlilerdir. Bu kayıtlar cüzhânlık vazifesinin aile içi devamlılıkla sürdürüldüğünü, ücret düzeyinin zaman içinde arttığını ve bazen Ahî Mehmed Vakfı'na bağlı diğer mescitlerde de ifa edildiğini göstermektedir.

Cüzhânlık görevine dair en erken kayıt Zilhicce 1123/Şubat 1712 tarihli belgede yer alır. Buna göre Ahî Mehmed Mescidi'nde günlük bir akçe yevmiye ile cüzhânlık yapan İbrahim'in vefatı üzerine yerine Hasan'ın tayini mütevellî Muhammed'in arzıyla tasvip olunmuştur.⁷² Bu belge hem mütevellinin atamada faal bir rol oynadığını hem de cüzhânlığın vakfın resmî kadrosu içinde yer aldığını göstermektedir. Müteakip belgelerde bu ücretin iki akçeye yükselmiş olması 18. yüzyıl ortalarında vakıf gelirlerinin artması veya görev mahiyetinin değişmesiyle ilişkili olmalıdır.

Ahî Mehmed Evkafı'na bağlı Alaca Mescid'de günlük iki akçe ile cüzhânlık yapan Muhammed'in vefatı üzerine yerine oğlu Molla Hüseyin'in arzuhalı üzerine Şevval 1152/Ocak 1740'ta görevlendirme yapılmıştır.⁷³ Bu kayıt, Ahî Mehmed tarafından inşa

⁶⁹ VGMA, VGMA.HD., No. 541/16.

⁷⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB, 1993), 1/318.

⁷¹ Bahattin Yediylidiz, “Vakıf ıstılahları Lügatçesi”, *Vakıflar Dergisi* 17 (1983), 56.

⁷² VGMA, VGMA.HD., No. 1136/49.

⁷³ VGMA, VGMA.HD., No. 1079/2/71.

edilen ve günümüzde mevcut Alaca Camii’nin ilk teşekkülünün bu mescit olduğu yönünde kuvvetli bir tarihî delil teşkil etmektedir.

Şevval 1160/Kasım 1747’de, Hisar Mahallesi’nde Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa tarafından bina edilen mescidin günlük iki akçe ile cüzhânî olan Hasan’ın vefatı üzerine yerine oğlu Ahmed’e berat verilmiştir.⁷⁴ Ahmed’in vefatından sonra görev, 1 Zilhicce 1176/13 Haziran 1763’te, Naib Seyyid Ali Hâşim’in arzıyla Hafız Ali Halife b. Ahmed’e tevcih edilmiştir.⁷⁵ Bu kayıt 18. yüzyıl ortalarında cüzhânlık ile diğer dinî görevler arasında bir irtibat bulunduğunu göstermektedir, zira Hafız Ali Halife aynı zamanda caminin imamlığı ve salâ müezzinliği vazifesini de ifa etmiştir.

Hafız Ali’nin feragati üzerine görev Muharrem 1184/Mayıs 1770’te Ali b. Ahmed’e Naib Seyyid Abdullah’ın arzıyla tevcih edilmiştir.⁷⁶ Bu kişiye ait berat Cemazeyilahir 1192/Temmuz 1778’de tecdit edilmiş, bu suretle vazifedeki süreklilik resmen teyit olunmuştur.⁷⁷ Bu dönemde cüzhânlık artık düzenli berat yenilemeleriyle devam ettirilen bir vakıf kadrosu hüviyeti kazanmıştır.

Cüzhânlık görevinde ailevî süreklilik 19. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. 3 Ocak 1810 tarihinde, Ali b. Ahmed’in vefatı üzerine aynı görev oğulları İsmail ve İsa’ya arzuhalleri üzerine müştereken tevcih edilmiştir.⁷⁸ Bu kayıt vakıf yapısında müşterek görevlendirme anlayışının cüzhânlıkta da tatbik edildiğini göstermektedir.

Netice itibarıyla, Ahî Mehmed Mescidi’ndeki cüzhânlık müessesesi 18. yüzyıldan itibaren vakıf gelirleriyle desteklenen, ailevî süreklilik arz eden ve meşruiyeti beratlarla tescil olunan bir dinî hizmet olarak yerleşmiştir. Bu görev, Balıkesir şehir merkezinde Kur’ân kıraati geleneğinin canlı tutulmasına hizmet etmiştir.

1.1. 6. Kayyım

Kayyım, cami temizliği işini yerine getiren,⁷⁹ mütevellinin emri altında çalışan ve vakıf mal varlığının bakımı ve korunmasından sorumlu olan cami personelini ifade eder.⁸⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun’un 15 Eylül 1967 tarihli ve 12700 numaralı yönetmelik hükmüne göre müezzin-kayyımların görev tanımına camilerin

⁷⁴ VGMA, VGMA.HD., No. 1079/1/68.

⁷⁵ VGMA, VGMA.HD., No. 1076/29.

⁷⁶ VGMA, VGMA.HD., No. 1082/9.

⁷⁷ VGMA, VGMA.HD., No. 1158/40.

⁷⁸ VGMA, VGMA.HD., No. 541/16.

⁷⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 2/221.

⁸⁰ Yediyıldız, “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, 57.

ibadete açık tutulması, teberrükât eşyasının korunması ve temizlik hizmetlerinin yerine getirilmesi de dâhil edilmiştir.⁸¹

Kayıtlar, 18. yüzyıl ortalarından 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kayyımlik müessesesinin hem dinî hem de içtimaî vazifeleriyle devamlılık arz ettiğini ortaya koymaktadır. Kayyımlik diğer cami görevlerinde olduğu veçhile ailevî süreklilik esasları dâhilinde yürütülmüştür. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere, Ahî Mehmed Mescidi'nde kayyımlik görevi vakıf destekli bir vazife hüviyeti kazanmış, zamanla bazı hayır sahiplerinin bu görevlilere ev vakfetmesiyle daha da kurumsal bir mahiyet almıştır.

Kayyımlığa dair en erken kayıt Safer 1146/Ağustos 1733 tarihli belgede yer almakta olup mescidin bir akçe yevmiye ile kayyımı olan Mehmed'in beratının Naib Ali'nin arzıyla tecdit edildiği belirtilmiştir.⁸² Şaban 1192/Eylül 1778 tarihli kayda göre, mescidin kayyımı olan Mehmed'in vefatı üzerine görev Ali b. Hacı Ahmed'e tevcih edilmiştir.⁸³ Bu kişi müteakip yıllarda mescidin başka vazifelerinde de -bilhassa müezzinlik ve cüzhânlıkta- görülmektedir. Bu suretle Ahî Mehmed Camii'nde bir şahsın birden fazla dinî görevi uhdesinde topladığı müşahede edilmektedir. Ali b. Ahmed'in beratının zayi olması üzerine Cemazeyilahir 1194/Temmuz 1780'de beratının yenilenmesine karar verilmiştir.⁸⁴ Bu nevi berat tecditleri hem vakıf denetiminin muntazam işlediğini hem de vazifelerin hukukî meşruiyetinin muhafaza edildiğini göstermektedir.

Bu dönemin en dikkate şayan kaydı 22 Zilhicce 1213/27 Mayıs 1799 tarihli belgedir. Buna göre, Ali b. Hacı Ahmed'in fakir olması ve ailesinin kalabalık bulunması sebebiyle Âişe bint-i Hacı Ali kendi evini mescidin kayyımı Ahmed ve çocuklarına vakfetmiştir.⁸⁵ Bu vakfiye, kayyımlığın artık içtimaî yardım ihtiva eden bir vakıfla desteklendiğini ortaya koymaktadır.

3 Ocak 1810 tarihinde, Ali b. Hacı Ahmed'in vefatı üzerine yerine oğulları Seyyid İsmail ve Seyyid Hasan müştereken tayin edilmiştir.⁸⁶ Bu müşterek tevcih o dönemde imâmet, müezzinlik ve cüzhânlık vazifelerinde de görülen hisse usulü görevlendirme sisteminin kayyımlıkta da tatbik edildiğini göstermektedir.

Bu dönemde ayrıca Aişe Hâtun'un vakfettiği evin kayyımların istifadesine tahsis edildiği belgelenmiştir. Kayda göre, Aişe bint-i el-Hac Ali tasarrufundaki evi vefatına kadar kayyım Ali b. Ahmed'in, ardından onun evlatlarının ve nihayet mescide tayin

⁸¹ İsmail Özmel, "Kayyım", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/108.

⁸² VGMA, VGMA.HD., No. 1079/2/69.

⁸³ VGMA, VGMA.HD., No. 1077/43.

⁸⁴ VGMA, VGMA.HD., No. 1077/44.

⁸⁵ VGMA, VGMA.HD., No. 538/44.

⁸⁶ VGMA, VGMA.HD., No. 541/16; No. 541/17.

olunacak kayyımların istifadesine vakfetmiştir.⁸⁷ Bu şart, kayyımların barınma ihtiyacını vakıf sistemi içinde teminat altına alan örnek bir düzenlemedir.

13 Ağustos 1825 tarihli belgede, kayyımlık vazifesini müştereken sürdüren Seyyid İsmail ve Seyyid Hasan kardeşlerden Seyyid İsmail’in çocuksuz vefatı üzerine, ona ait yarım hisse Mustafa b. Hasan’a tevcih edilmiştir.⁸⁸ Nihayet, 26 Haziran 1827’de Mustafa b. Hasan’ın çocuksuz vefatı üzerine görev Seyyid Hafız Mustafa b. Hüseyin’e naib Seyyid Mehmed Said’in arzıyla tevcih edilmiştir.⁸⁹ Bu suretle kayyımlık 18. yüzyıl ortasında başlayan bir silsileyle takriben yüz sene müddetle aynı aile mensupları arasında intikal etmiştir.

Ahî Mehmed Mescidi’ndeki kayyımlık kayıtları, vakıf idaresi, içtimaî dayanışma ve ailevî süreklilik açısından mühim veriler sunmaktadır: Kayyımlık, 1145/1733’ten 1827’ye kadar aynı aile soyundan gelen kişiler arasında yürütülmüş, bu devamlılık vakıf idaresinin mahallî düzeyde istikrarını temin etmiştir. Âişe bint-i Hacı Ali’nin vakfettiği ev kayyımlar için hem maddî bir destek hem de barınma imkânı teşkil etmiş, bu suretle kayyımlık vakıf temelli içtimaî yardımla birleşmiştir. Netice itibarıyla mescitteki kayyımlık, toplumsal dayanışmanın tezahür ettiği örnek bir yapı olarak 18. yüzyıl Balıkesir’inde ehemmiyetli bir mevki tutmuştur.

1.1. 7. Ferrâş

Ferrâş, mescit, cami, medrese ve kervansaray gibi vakıf yapılarının temizlik işlerinden sorumlu olan ayrıca kilim, hasır ve benzeri mefrûşatın serilmesi ve toplanması gibi görevleri üstlenen personeli tanımlar.⁹⁰ Ferrâşlık vakıf teşkilatı içinde nispeten aşağı seviyede kabul edilen bir hizmet sınıfı olup bu görevin ücreti diğer görevlilere kıyasla daha düşüktür. Ahî Mehmed Mescidi’nde ferrâş ihtiyacı üzerine bu görev Muharrem 1116/Haziran 1704 tarihinde günlük bir akçe yevmiye ile İsmail’e Naib’in arzı doğrultusunda tevcih edilmiştir.⁹¹ Bu kayıttan bir akçe yevmiyenin o dönemde yardımcı vakıf personeli için standart bir ücret seviyesi teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

1.1. 8. Cüzhân, Duâgû ve Nâzır

Ahî Mehmed Mescidi’nde dikkate şayan bir uygulama olarak cüzhân, duâgû ve nâzır görevlerinin birleştirildiği görülmektedir. Bu durum, hem dinî hizmetlerin hem de vakıf nezaretinin tek bir şahısta cem edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Duâgû veya duâhân vakıflarda görev yapan ve özellikle dinî merasimler ile resmî toplantılarda dua

⁸⁷ VGMA, VGMA.HD., No. 542/35.

⁸⁸ VGMA, VGMA.HD., No. 542/34.

⁸⁹ VGMA, VGMA.HD., No. 542/35.

⁹⁰ Yediyıldız, “Vakıf İstilahları Lügatçesi”, 57.

⁹¹ VGMA, VGMA.HD., No. 1136/48.

etmekle vazifeli kişileri ifade eder.⁹² Osmanlı vakıf sisteminde mütevellinin vakıf işlerini nasıl idare ettiğini kontrol etmek, ona nezaret etmek ve vakıf meselelerinde mütevelliyeye başvurulacak merci olmak üzere tayin edilen denetim görevlisine nâzır adı verilmiştir. Vakıf kurumlarındaki bu denetleyici pozisyonuna nâzır, faaliyet alanına ise nezâret denilmektedir.⁹³

İlk olarak Rebiülahir 1136/Ocak 1724'te, bu üç vazifeyi birlikte yürüten Seyyid Yahyâ'nın vefatı üzerine görev Seyyid Mehmed Halife'ye, kendi arzuhalı üzerine tevcih edilmiştir.⁹⁴ Seyyid Mehmed Halife'nin beratı Şevval 1144/Nisan 1732'de tecdit edilmiştir,⁹⁵ bu durum vazifede uzun müddetli devamlılığın sürdüğüne işaret etmektedir. Rebiülevvel 1148/Ağustos 1735'te es-Seyyid Mehmed'in vefatı üzerine yerine oğlu Seyyid Hüseyin atanmıştır.⁹⁶

Günlük bir buçuk akçe ile vakfın nâzırı olan Seyyid Mehmed'in vefatı üzerine yerine oğlu Seyyid Hüseyin'in tayini naip Hacı Mustafa Hulusi'nin arzı üzerine Zilhicce 1172/Ağustos 1759'da gerçekleştirilmiştir.⁹⁷ Aynı yevmiye ile nâzırlığı yürütmekte olan Seyyid Hüseyin'in daha sonra vazifesinden feragat ettiği, yerine Hacı Abdullah bin Hüseyin'e Cemazeyilevvel 1190/Temmuz 1766'da berat verildiği anlaşılmaktadır.⁹⁸ Ahî Mehmed Mescidi'nde cüzhân, duâgû ve nâzırlık görevlerinin tek bir şahısta birleşmesi vakfın gelirlerinin sınırlı olması sebebiyle bu tür bir uygulamanın benimsendiğini düşündürmektedir.

1.1. 9. Müteveli

Vakıf işlerinin vakfiyede kayıtlı şartlara ve İslam hukuku normlarına uygun biçimde yürütülmesi ve denetlenmesiyle görevli olarak atanan kişiye müteveli adı verilmektedir.⁹⁹ Mütevellinin temel mükellefiyetleri vakıf akarlarının muhafazası ve ihyası, personelin istihdamı ile özlük haklarının tesisi, vakıf taşınmazlarının kiralınması, varidatın tahsili, gerekli harcamaların yapılması ve yıllık muhasebe kayıtlarının denetim makamlarına tevdi hususlarını kapsamaktadır. Söz konusu ağır mesuliyet ve iş yüküne karşın mütevellilik Osmanlı toplumunda muteber bir statü olarak kabul görmüştür.¹⁰⁰ Mescidin

⁹² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 1/479.

⁹³ Mehmet Genç, "Nâzır", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2006), 32/449-450.

⁹⁴ VGMA, VGMA.HD., No. 1137/110.

⁹⁵ VGMA, VGMA.HD., No. 1079/2/69.

⁹⁶ VGMA, VGMA.HD., No. 1079/2/70.

⁹⁷ VGMA, VGMA.HD., No. 1097/17.

⁹⁸ VGMA, VGMA.HD., No. 1076/31.

⁹⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, 2/640.

¹⁰⁰ Nazif Öztürk, "Müteveli", *TDV Diyânet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2006), 32/217-220.

vakıf gelirlerinin idaresinden mesul mütevelliler Ahî Mehmed Mescidi’nin erken dönem kayıtlarında en muntazam şekilde takip edilebilen görevlilerdir. İlk kayıt, Zilhicce 1109/Temmuz 1698 tarihli belgede yer almakta olup, mütevellî Seyyid Muhammed’in feragati üzerine vazifenin Mustafa’ya tevcih edildiği belirtilmektedir.¹⁰¹ Şevval 1109/Mayıs 1698’de, mütevellî olarak vazife yapan es-Seyyid Mehmed’in kendi rızasıyla görevinden feragat etmesi üzerine günlük bir akçe yevmiye ile söz konusu görev Mustafa Halife’ye tevdi edilmiştir.¹⁰² Müteakip kayıt Şevval 1122/Aralık 1710 tarihindedir. Buna göre mütevellî Mehmed’in vefatı üzerine yerine oğlu Ahmed tayin olunmuştur.¹⁰³ Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa Evkafı’nın mütevellisi Ahmed’in vazifesinden feragat etmesi üzerine yerine oğlu Ahmed Cemazeyilevvel 1133/Mart 1721 tarihinde Naib Mehmed’in arzıyla tayin edilmiştir.¹⁰⁴ Bu durum mütevelliliğin de diğer vazifelerde olduğu üzere aile içi devamlılık esasıyla sürdürüldüğünü göstermektedir.

2. Ahî Mustafa ve Ahî Mehmed Zâviyesi / Tekkesi

Balıkesir şehir merkezinde yer alan Ahî Mehmed Mescidi/Camii ile Ahî Mustafa Zâviyesi hem şehirdeki erken Osmanlı yerleşiminin dinî ve içtimâî teşkilatlanmasını hem de ahîlik müessesesinin vakıf temelli yerleşik düzenini temsil eden iki mühim yapıdır. Sezai Sevim’in değerlendirmesine göre, bu zâviye ahî şeyhi Ahî Mustafa tarafından inşa ettirilmiş olup, binanın inşa tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak 980/1573 yılına ait bir kayıta, burada vazife yapan Şeyh Seyyid Hüseyin Efendi’nin elinde Gazi Hüdâvendigâr devrinde önceki şeyhlere verilmiş ve II. Bayezid döneminde tasdik edilmiş beratların mevcut olduğu belirtilmektedir. Bu belgeler, zâviyenin en azından 14. yüzyıl sonlarında veya daha erken bir tarihte inşa edilmiş olabileceğini göstermektedir. Sevim, bu bulgulardan hareketle zâviyenin kökenini “en azından Gazi Hüdâvendigâr zamanına veya daha öncesine” tarihlemenin isabetli olacağını belirtmektedir.¹⁰⁵

Belgelerde “Sahn-ı Hisar / Hass-ı Hisar” Mahallesi’nde yer alan Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa Tekkesi, 17. yüzyıldan itibaren uzun müddet faaliyet gösteren ve birçok vakıf görevlisinin hizmet verdiği mühim bir tasavvufî yapıdır. Belgelerde geçen tekkenin zâviye ile aynı müessese olması kuvvetle muhtemeldir. Belgelerde aynı kurum için hem zâviye hem de tekke ifadesinin kullanılmasının muhtemel sebebi, evvelce zâviye olan yapının zamanla tekke haline gelmiş olması veya kâtibin yazım tercihi olabilir.

¹⁰¹ VGMA, VGMA.HD., No. 1140/112.

¹⁰² BOA, MŞH.ŞSC.d., No. 710, 60; VGMA, VGMA.HD., No. 1140/112; No. 1136/47. Sicil kaydında mütevellî Mustafa’nın görevini terk ettiği için vakfın harâbe müşrif olduğu ve görevden ref edildiği ve yerine günlük beş akçe ile diğer Mustafa’nın tayin edildiği kaydedilmiştir. BOA, MŞH.ŞSC.d., No. 692, 44b.

¹⁰³ VGMA, VGMA.HD., No. 1133/68.

¹⁰⁴ VGMA, VGMA.HD., No.1133/70.

¹⁰⁵ Sevim, XVI. Asırda Karasi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre), 289.

Zâviye, işlevi itibarıyla hem konaklama hem de iâşe hizmeti sunan bir müessesedir. Vakıf şartlarına göre zâviyenin işletilebilmesi için tesis edilen vakıf malları oldukça zengindir. Bu vakıflar arasında yedi parça tarla, iki dükkân, bir başhane, bir tuzhane zemini ve bir tahunhanenin yarım hissesi yer almaktadır. 16. yüzyıl ortalarında bu vakıflardan elde edilen toplam gelir 4.129 akçe olarak kaydedilmiştir.¹⁰⁶ Bu meblağ, Balıkesir ölçeğinde bir taşra zâviyesi için kayda değer bir iktisadî kapasiteye delalet etmektedir.

Ahî Mustafa Zâviyesi, arşiv belgelerinde zaman zaman “Ahî Mehmed Zâviyesi” olarak da kaydedilmiş olup, Sahn-ı Hisar Mahallesi’nde konumlandığı ifade edilmektedir. Her ne kadar az sayıda belgede yalnızca “Ahî Mehmed Zâviyesi” ibaresi yer alsın da,¹⁰⁷ bir belgede geçen “Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa Zâviyesi’nin nâzırı” ifadesi,¹⁰⁸ iki ismin hakikatte tek bir zâviyeye işaret ettiğini düşündürmektedir. Nitekim bu yorumu teyit eder mahiyette bir diğer belgede “Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa tarafından inşa edilen cami” ibaresi yer almakta ve caminin de Hisar Mahallesi’nde bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁰⁹ Bu durum, zâviyenin teşekkül ve işleyişinde her iki şahsın da müessis veya vakıf statüsünde faal olduğuna delalet etmektedir.

2.1. Görevliler

Zâviyede icra edilen vazifeler çeşitlilik arz etmekte olup bilhassa zâviyedarlık, şeyhlik, dakkü'l-hınta, tabbâh, nâzırlık gibi görevlere atamalar kayıt altına alınmıştır. Görevlendirmeler ekseriyetle naipin arzı üzerine yapılmış, bazı hallerde ise doğrudan berat tecdidî suretiyle vazife devamlılığı temin edilmiştir.

2.1.1. Zâviyedar

Zâviyedar, Osmanlı toplumunda genellikle bir tarikata bağlı olarak faaliyet gösteren küçük ölçekli bir birim olan zaviyenin idaresinden ve işleyişinden sorumlu kişidir. Zâviyedarlık vazifesinde ilk olarak, Cemazeyilahir 1111/1699 yılı Aralık ayında Mustafa adlı şahsın yerine yine aynı isimli bir başka şahsın tayin edildiği kaydedilmiştir.¹¹⁰ Bu tayinden kısa müddet sonra, Zilhicce 1111/Haziran 1700 tarihinde, Mustafa b. Hasan’dan sonra başka bir Mustafa’nın bu görevi ifa etmesi üzerine tayin icra olunmuştur.¹¹¹ Muhtemelen zâviyedarlığı ifade eden, bir adet tekke şeyhliği kaydı yer almaktadır. Şaban

¹⁰⁶ Özkılınç vd, 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hüdâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke, Alâiye Livâları: Dizin ve Tıpkıbasım, 255.

¹⁰⁷ VGMA, VGMA.HD., No. 1136/47.

¹⁰⁸ VGMA, VGMA.HD., No. 537/41.

¹⁰⁹ VGMA, VGMA.HD., No. 1158/40.

¹¹⁰ VGMA, VGMA.HD., No. 1136/47.

¹¹¹ VGMA, VGMA.HD., No. 1136/47.

1122/Ekim 1710 tarihinde, günlük üç akçe yevmiye ile şeyhlik yapan Mustafa’nın feragati üzerine aynı görev Hüseyin bin Hacı Ahmed’e Naib Ahmed’in arzıyla tevcih edilmiştir.¹¹²

Zâviyede bir diğer mühim vazife olan şeyhlik, günlük dört akçe yevmiye mukabilinde Hacı Ahmed tarafından yürütülmekteyken Safer 1129/Şubat 1717 tarihinde vefatı üzerine bu görev Hacı Halil’e tevcih edilmiştir.¹¹³ Aynı şahsın daha sonra beratını kaybetmesi sebebiyle vazifesi 1 Safer 1137/20 Ekim 1724 tarihinde yeni bir beratla tasdik edilmiştir.¹¹⁴

2.1.2. Dakkü’l-Hınta

Zâviyeye ait dakkü’l-hınta görevi de kayda değerdir. Bu görev, muhtemelen buğdayın öğütülmesi veya un tedarikiyle alâkalı teknik bir hizmeti temsil etmektedir. Vakfedenin şartı gereğince günlük bir buçuk akçe yevmiye mukabilinde Seyyid Mehmed’e Ramazan 1136/Haziran 1724 tarihinde tevcih edilmiştir. Tayin, vakıf mütevellisi İbrahim’in arzıyla icra olunmuştur.¹¹⁵ Ardından, aynı görevle zâviyede istihdam edilen Seyyid Muhammed’in beratı Şevval 1144/Nisan 1732 tarihinde tecdit edilmiştir.¹¹⁶ Vazifeyi daha sonra yürüten Seyyid Mehmed’in Rebiülevvel 1148/Ağustos 1735’te vefatı üzerine yerine Abdullah’ın tayini Naib Eminzâde Mustafa’nın arzıyla uygun görülmüştür.¹¹⁷ Abdullah’ın vefatı üzerine, bu vazife Cemaziyelahir 1150/1737 yılı Ekim ayında kardeşi Hüseyin Halife’ye Naib Ömer’in arzı ile tevcih edilmiştir.¹¹⁸ Dakkü’l-hınta cihetinin kardeşler arasında intikal etmesi bu görevin de tıpkı diğer vakıf hizmetleri gibi aile içi bir süreklilik dâhilinde yürütüldüğünü göstermektedir.

2.1.3. Cüzhânlık ve Tabbâhlık

Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa Vakfı’ndan tahsis edilen cüzhânlık ve tabbâhlık görevleri hem Kur’ân tilaveti hem de zâviye mutfağının işleyişi bakımından kilit bir mevkidedir. Tabbâh, imaret, tekke, hastane gibi vakıf kurumlarında yemek pişirme ve dağıtım hizmetini yürüten aşçıyı ifade eder.¹¹⁹ Günlük bir akçe ile cüzhân ve bir buçuk akçe ile tabbâh olarak vazife yapan Mustafa’nın vefatı üzerine bu iki cihet Muharrem 1151/1738 yılı Mayıs ayında oğlu Mehmed Halife’ye tevcih edilmiştir.¹²⁰ Mehmed’in cüzhân ve tabbâh

¹¹² VGMA, VGMA.HD., No. 1133/68.

¹¹³ VGMA, VGMA.HD., No. 1133/69.

¹¹⁴ VGMA, VGMA.HD., No. 1137/111.

¹¹⁵ VGMA, VGMA.HD., No. 1137/110.

¹¹⁶ VGMA, VGMA.HD., No. 1079/2/69.

¹¹⁷ VGMA, VGMA.HD., No. 1079/2/70.

¹¹⁸ VGMA, VGMA.HD., No. 1079/2/70.

¹¹⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 3/369.

¹²⁰ VGMA, VGMA.HD., No. 1079/2/70.

olarak yürüttüğü bu görevlerin beratı Şaban 1168/Haziran 1755'te tecdit edilmiş,¹²¹ akabinde Cemazeyilevvel 1182/Ekim 1768 tarihinde bir kez daha teyit olunmuştur.¹²² Bu durum Mehmed'in takriben otuz sene müddetle aynı cihetleri deruhte ettiğine işaret etmektedir.

Mehmed'in vefatı üzerine, günlük bir akçe ile cüzhânlık ve bir akçe ile tabbâhlık görevleri Rebiülevvel 1205/Aralık 1790 tarihinde Seyyid İsmail b. Ali'ye tevcih edilmiştir.¹²³ Nitekim daha geç tarihli bir belgede, bu görevleri aynı ücretle sürdüren Seyyid İsmail bin Ali'nin çocuksuz olarak vefat etmesi üzerine aynı cihetlerin 27 Ağustos 1825 tarihinde kardeşi Seyyid Hasan bin Ali'ye devredildiği kaydedilmektedir.¹²⁴ Bu son kayıttan, zaman içinde tabbâhlık ücretinin bir buçuk akçeden bir akçeye tenzil edildiği, buna mukabil görevin yine aynı aile içinde muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Cüzhânlık ve tabbâhlık cihetlerinin takriben bir asır müddetle aynı aileler etrafında intikal etmesi hem Kur'ân tilaveti hem de vakfın işe nizamının, yerleşik ve itimat edilir bir aile eliyle sürdürüldüğünü göstermektedir. Ücretlerdeki küçük düşüşler vakıf gelirlerindeki dalgalanmaları aksettirmektedir.

2.1.4. Nâzır

Zâviyenin nâzırlık görevi kurumsal denetim ve idare bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Nitekim zâviyede nâzır bulunmadığından, bu görev 25 Şaban 1191/28 Eylül 1777 tarihinde cami müezzini Süleyman'a tevcih edilmiştir.¹²⁵ Süleyman'ın 26 Zilkade 1206/16 Temmuz 1792 tarihinde vefat etmesi üzerine yerine oğlu Mehmed Emin'in tayini icra olunmuştur.¹²⁶ Bu suretle vakfın malî denetimi ile caminin dinî hizmetleri aynı şahıs üzerinde birleşmiş, vakıf idaresi doğrudan cami görevlisi vasıtasıyla yürütülür hale gelmiştir. Ücret seviyesinin bir buçuk akçe civarında seyrettiği bu cihet vakıf gelirlerinin nispeten mahdut olduğuna işaret etmektedir.

2.1.5. Müteveli

Tekkeye dair ilk kayıtlardan biri Zilhicce 1110/Haziran 1699 tarihine aittir. Bu tarihte müteveli olarak vazife yapan Muhammed'in vakfa ait malları zimmetine geçirdiği tespit edilmiştir. Bunun üzerine görev günlük bir akçe yevmiye ile Mustafa'ya tevcih edilmiştir.¹²⁷ Mustafa'nın vakfın gallesini kendine harcayıp hizmeti terk ederek celâ-yı

¹²¹ VGMA, VGMA.HD., No. 1097/14.

¹²² VGMA, VGMA.HD., No. 1082/9.

¹²³ VGMA, VGMA.HD., No. 537/40.

¹²⁴ VGMA, VGMA.HD., No. 542/34.

¹²⁵ VGMA, VGMA.HD., No. 1077/43.

¹²⁶ VGMA, VGMA.HD., No. 537/41.

¹²⁷ VGMA, VGMA.HD., No. 1140/112. Sicil kaydına göre, Muhammed'in müteveli olduğu dönemde vakıf harâbe müşrif hale geldiğinden ref' olunup ve yerine göreve ehil ve liyakatli olan Mustafa'ya tevcih edilmiştir. BOA, MŞH.ŞSC.d., No.711, 23a.

vatan etmesi üzerine azlolunup Zilhicce 1111/Haziran 1700’de Nâib Ahmed Hamdi'nin arziyla yerine Mehmed'in tayin kılınmıştır.¹²⁸

Şevval 1122/Aralık 1710 tarihinde mezkûr tekkenin mütevellisi Mehmed'in vefatı üzerine yerine oğlu Ahmed'in tayini Naib Mesud'un arziyla tasvip olunmuştur.¹²⁹ Ardından Ahmed'in de vefat etmesiyle birlikte bu kez mütevellilik görevi 1 Muharrem 1175/2 Ağustos 1761 tarihinde oğlu Hacı Mehmed'e Naib Ali Hâşim Tokadî'nin arziyla tevcih edilmiştir.¹³⁰ Aynı yıl içinde Hacı Mehmed namına bir berat tanzim edilmiş ve vazifesinin tasdiki sağlanmıştır.¹³¹

Tekkenin mütevellilik silsilesi Hacı Mehmed'in vefatıyla devam etmiş ve yerine Zilhicce 1209/Temmuz 1795 tarihinde Ali bin Hacı Ahmed'in tayini Naib Müfidîzâde Mehmed Said'in arziyla icra olunmuştur.¹³² Bu şahsın da vefatından sonra, 9 Ocak 1810 tarihinde mütevellilik görevi Seyyid Mehmed bin Hacı Abdullah'a tevcih edilmiştir.¹³³ Onun da vefatı üzerine 11 Haziran 1813 tarihinde vazifeyi Seyyid Hafız Mustafa devralmıştır.¹³⁴

Sonuç

Mescit, cami, zâviye ve tekke gibi kurumların mahiyetinin sağlıklı biçimde ortaya konulabilmesi için, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen ve vakıf eserlerine yapılan görevli tayinlerini kaydeden önemli kaynaklardan biri olan hurûfât defterlerinin incelenmesi zaruridir. Bu makalede, söz konusu kurumlara ait 17. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar geçen süreçte gerçekleştirilen çok sayıda tayin kaydı tasnif edilerek analiz edilmiş ve elde edilen bulgular çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Kurumlar atanan görevliler bakımından incelendiğinde camide imam, hatip, müezzin, salâ müezzini, cüzân, duâgû, kayyım, ferrâş, nâzır ve müteveli gibi görevlilerin; zâviyede ise zâviyedâr, şeyh, tabbâh, dakkû'l-hınta, nâzır ve mütevellinin vazifesini vakıf hukuku çerçevesinde sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu yapı, söz konusu birimlerin görev ve işleyiş bakımından tipik bir Osmanlı şehir camii ve zâviye örneğini teşkil ettiğini göstermektedir.

Mescit, cami ve zaviyelerde görevli değişiminin en önemli sebebi vefat olmakla birlikte, görev hakkından isteyerek feragat etme, görev mahallini terk ve vakfın atıl kalması ya da harâbe müşrif hâle gelmesi gibi diğer nedenler de bu süreçte rol oynamıştır.

¹²⁸ BOA, MŞH.ŞSC.d., No. 711, 90.

¹²⁹ VGMA, VGMA.HD., No. 1133/68.

¹³⁰ VGMA, VGMA.HD., No. 1097/17.

¹³¹ VGMA, VGMA.HD., No. 1158/40.

¹³² VGMA, VGMA.HD., No. 538/43.

¹³³ VGMA, VGMA.HD., No. 541/16.

¹³⁴ VGMA, VGMA.HD., No. 540/46.

Cihetlerin tevcihinde genellikle aile fertlerinin öncelikli olarak tercih edildiği görülmektedir. Görevin aile içinde intikali cihetin gerektirdiği eğitimin kuşaklar boyunca devam ettiğini ve bu yolla kurumsal hafızanın canlı tutulduğunu düşündürmektedir. Bazı görevliler ücret almaksızın ber-vech-i hasbî vazifelerini ifa ederken, çoğunlukla görevlilere 1 ila 4 akçe arasında değişen ücretler ödenmiştir. Karşılaşılan bir diğer uygulama ise mescide minber eklenerek camiye dönüştürülmesidir. Bu dönüşümün ardından hitabet ve salâ müezzinliği cihetlerine atamalar yapıldığı dikkat çekmektedir.

18. yüzyıl ortasında camiye tahviliyle birlikte görevler resmî berat nizamına bağlanmış, 19. yüzyıl başlarında müşterek ve hisseli vazife uygulaması belgelere yansımıştır. Ücretlerin bilhassa iki akçe seviyesinde istikrar bulması, vakıf gelirlerinin muayyen bir dengeye oturduğunu göstermektedir.

Netice itibarıyla, Ahî Mustafa ve Ahî Mehmed Zâviyesi'nde muhtelif dönemlerde yürütülen vazifeler ve bu vazifelerin tevcih süreçleri, Osmanlı taşrasındaki zâviye müessesesinin idarî sürekliliğini ve vakıf şartlarına riayeti açık şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca zâviyenin dinî fonksiyonlarının yanı sıra iâşe ve hayır hizmetlerine yönelik işlevler de üstlendiği, bu minvalde şeyhlik ve nâzırlık gibi görevlerin yanı sıra dakkü'l-hınta gibi hizmetlerin de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Belgelere yansıyan tekkenin, adı geçen zâviye ile aynı müessese olması büyük ihtimaldir. Zâviyenin, zaman içerisinde üstlendiği fonksiyonların genişlemesi ve kurumsal yapısının gelişmesi neticesinde, daha merkezî ve teşkilâtlı bir birim olan tekke hüviyetine büründüğü anlaşılmaktadır. Aynı tarihlerde hem zâviye hem de tekke tabirlerinin kâtipler tarafından birbirinin yerine kullanılması da bir alışkanlık olarak tezahür etmiş olmalıdır. İncelenen vakıfların önemli bir özelliği, Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa vakıflarının zamanla birleşmiş olmasıdır. Belgeler, mescidin Ahî Mehmed, zâviyenin ise Ahî Mustafa tarafından kurulduğuna işaret etmektedir. Sonraki süreçte bu iki vakfın birleştiği ve mabetlerin her iki kurucuya da izafe edildiği anlaşılmaktadır.

Çalışmada elde edilen bulgular, görevlerin aile içi intikali, feragat yoluyla devir, berat yenilemeleri ve hisseli görev uygulamaları bakımından Hurûfât defterlerine dayalı diğer vakıf araştırmalarıyla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa vakıflarının aynı çevrede cami/mescit ve zâviye yapılarıyla birlikte ele alınması, Karesi'deki dinî ve sosyal yapının yerel ölçekte değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, Osmanlı taşrasındaki genel vakıf işleyişinin Karesi örneğindeki yansımalarını ortaya koyarken daha önce müstakil olarak incelenmemiş iki vakfa dair bazı verileri bir araya getirmektedir.

Kaynakça | References

- Alkan, Mustafa. “Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği”. *XV. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*. 4/831-842. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.
- Arvas, Necibe. *Hurûfât Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Baltacı, Cahit. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Baykara, Tuncer. *Osmanlı Taşra Teşkilatında Görev ve Görevliler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1990.
- Berki, Ali Himmet. “İslam’da Vakıf, Zağanus Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri”. *Vakıflar Dergisi* 4 (1958), 19-37.
- Berki, Şakir. “Vakfın Mahiyeti”. *Vakıflar Dergisi* 8 (1969), 1-7.
- Bey, Ömer Âli. *Ömer Âli Bey’in Balıkesir’e Ait El Yazması Hatıratı ve Şiirleri*. ts.
- Beyazıt, Yasemin. “Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”. *History Studies International Journal of History* 5/1 (2013), 39-69.
- Beydilli, Kemal. “İmam”. *TDV Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 22/181-186. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1969.
- BOA, T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Meşihat Defterleri* [MŞH.ŞSC.d.]. No. 692, 44b. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Meşihat Defterleri* [MŞH.ŞSC.d.]. No. 710, 60. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Meşihat Defterleri* [MŞH.ŞSC.d.]. No. 711, 23a. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Meşihat Defterleri* [MŞH.ŞSC.d.]. No. 711, 90. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Cin, Halil - Akgündüz, Ahmet. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2011.
- Çakar, Enver. “Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu”. *Vakıflar Dergisi* 49 (2018), 21-41.
- Çal, Halit. “1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurûfât Defterine Göre Yunanistan’daki Türk Mimarisi”. *Erdem* 58 (2011), 93-242.
- Çam, Mevlüt vd. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2020.
- Çetin, Adem. *Hurufat Defterlerindeki Kayıtlara Göre Ankara İl Merkezindeki Dini Mimari Yapılar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2019.
- Döndüren, Hamdi. “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*

- 17/1 (2008), 1-24.
- Ergenç, Özer. “Osmanlı şehrindeki ‘mahalle’nin işlev ve nitelikleri üzerine”. *Osmanlı Araştırmaları* 04/04 (1984), 69-78.
- Eser, Mevlüt. *Hurûfât Defterlerine Göre Ermenek*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2011.
- Genç, Mehmet. “Nâzır”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/449-450. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Gökmen, Ertan. “Osmanlı Devleti’nde Din Görevlilerinin Göreve Atanma ve Görevden Alınması (Manisa-Demirci Örneği (1690-1830))”. *Diyanet İlmi Dergi* 42/4 (2006), 109-120.
- Gülsoy, Ufuk vd. *Bir Medeniyetin İzdüşümü*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- İlgürel, Mücteba. “Balıkesir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/12-14. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- İlgürel, Mücteba. “Balıkesir Kongreleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 5 (1992), 15-17.
- İsmail Hakkı. *Karesi Vilayeti Tarihçesi*. İstanbul: Hüsn-i Tabiat Matbaası, 1922.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 6. Basım, 2016.
- Köprülü, Fuad. “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”. *Vakıflar Dergisi* II (1942), 1-35.
- Kur’an Yolu Meâlî*. haz. Hayrettin Karaman vd., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, 2020.
- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri. “Müezzin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/489-495. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi’u’s-şâhih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-1375/1955-1956.
- Oğur, Özcan. *Karaman Eyaleti Konya Merkez Kazası Hurufat Defterlerine Göre Konya ve Civarının İdari ve Sosyal Durumu (1692-1835)*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Öntüğ, Mehmet Murat. “Balıkesir’de Bostan Çavuş Mektebi ve Dâru’l-Hadisi, Hacı Hüseyin Dâru’l-Kurrâsi ile Vakıfları”. *Cumhuriyet’in 100. Yılında Balıkesir’in Kültürel Birikimi, Vakıflar ve Tarihi Yapılar*. ed. M. Bayyigit vd. 9-28. Konya: Palet Yayınları, 2023.
- Öntüğ, Mehmet Murat. “Osmanlı Dönemi Balıkesir Şehrinin Su Kaynakları ve Su Yapıları: Kuyular, Maslaklar, Şadırvanlar ve Çeşmeler”. *Prof. Dr. Bayram Ürekli’ye Armağan Kitabı*. 441-456. Konya: Palet Yayınları, 2023.
- Öntüğ, Murat Mustafa. “Balıkesir Balım Sultan Zaviyesi ve Vakıfları”. *Geçmişten Günümüze Vakıf Kültürü ve Balıkesir Hafızası*. ed. Mehmet Özkan vd. 75-96. Bursa: Emin Yayınları, 2025.

- Öntuğ, Mustafa Murat. *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Özcan, Tahsin. “Osmanlı Mahallesi: Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 1/1 (Mayıs 2001), 129-151.
- Özer, Kemal. *Tarihte Balıkesir*. Balıkesir: Türk Dili Matbaası, 1957.
- Özgüdenli, Osman G. “Vakfiye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/465-467. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Özkan, Selim Hilmi. “Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Kayıtlarına Göre Balıkesir Vakıf Envanteri”. *Karesi’den Balıkesir’e (şehrin siyasi ve sosyoekonomik tarihinden kesitler)*. 53-66. Nobel Yayınları, 2021.
- Özkılınç, Ahmet vd. *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hüdâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke, Alâiye Livâları: Dizin ve Tıpkıbasım*. Ankara: T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Özmel, İsmail. “Kayyım”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/107-108. Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2022.
- Öztürk, Nazif. “Mütevelli”. *TDV Diyânet İslâm Ansiklopedisi*. 32/217-220. Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2006.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*. 1-3 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Polat, M. “Balıkesir’in ilk sivil kütüphânesi: Seyyid Mehmed Efendi Vakfı ve Kütüphâne-i Atık”. *Geçmişten günümüze vakıf kültürü ve Balıkesir hafızası*. ed. M. Özkan vd. 97-130. Bursa: Emin Yayınları, 2025.
- Polat, M. “Karesi Mutasarrıfı Ömer Âli Bey’in Şehir Mimarisine Katkıları ve Hamidiye Kütüphanesi”. *Cumhuriyetin 100. Yılında Balıkesir’in Kültürel Birikimi: Büyük Şahsiyetler ve Eserleri*. Konya: Palet Yayınları, 2023.
- Polat, Mustafa. *Osmanlı dönemi İnegöl vakıfları*. Konya: Palet Yayınları, 2023.
- Reisoğlu, Ercan. *1067 Numaralı Hurufat Defterine Göre Amîd ve Çevresindeki Vakıflar (1703-1722)*. Batman: Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2022.
- Sarıçam, İbrahim - Erşahin, Seyfettin. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Sevim, Sezai. *XVI. Asırda Karasi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Sözlü, Halil. *Balıkesir’de Türk İslâm Dönemi Eserleri*. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2021.
- Su, Kamil. *XVII ve XVIIIinci Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı*. Balıkesir: Resimli Ay Matbaası, 1937.
- Şimşir, Nahide. “XVIII. Yüzyılda Zağanos Paşa’nın Balıkesir’deki Vakıfları Hakkında Notlar”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 164 (2006), 139-146.

- Tunç, Mehmet Nuri - Söylemez, Faruk. “18. Yüzyılda Behisni’de Camiler ve Cami Görevlileri”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/14 (2017), 60-87.
- Ünlüyol, Aynur. *Şer’iyye sicillerine göre XVIII. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir (1700-1730)*, 1996.
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Defter*, No. 581/2/74. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 537/40, 41. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 538/43, 44. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 540/46, 49. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 541/16, 17. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 542/34, 35. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 1074/33. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 1076/29, 31. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 1077/43, 44. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 1079/1/68, 69. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 1079/2/69, 70, 71, 72. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 1082/9. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 1097/14, 16, 17. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 1133/68, 69, 70. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 1136/47, 48, 49. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 1137/110, 111. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 1140/112. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Hurûfât Defterleri* (VGMA.HD.), No. 1158/40, 41. <https://vdays.vgm.gov.tr>
- Yediyıldız, Bahattin. “Vakıf İstılahları Lügatçesi”. *Vakıflar Dergisi* 17 (1983), 55-60.